

УДК 165.212:111.852]:130.2(4)“65”

Дзвенислава **Загайська**

аспірантка Львівської національної
академії мистецтв

Філософсько-естетичне розуміння символу в європейській культурі класичного періоду

Анотація. Розглядаються основні філософсько-естетичні підходи до вивчення та аналізу поняття символу та символічного як важливої складової культури. Виявлено специфічний характер поняття символу, що набуває нових форм у конкретних історичних умовах від античності, середньовіччя і до періоду нового часу. Здійснено спробу проаналізувати філософсько-естетичний зміст символічного в умовах цього культурно-історичного контексту. Особлива увага приділена категоріям класичної філософії та естетики, що формують розуміння символу в повноті прояву його інтерпретацій від знаку, метафори та алегорії на основі принципу мімезису як характерної риси цієї епохи.

Ключові слова: символ, культура, мімезис, філософія, естетика, античність.

Постановка проблеми. Символ є важливою категорією естетики та філософії. Як спосіб освоєння світу, він відігравав важливу роль на всіх етапах розвитку людського суспільства. У теорії символу нас передовсім цікавить історична трансформація співвідношення візуального знаку та змісту, який він несе.

Символізація має важливу роль у процесі людського пізнання. Щоби зрозуміти механізм трансформації поняття символу як філософсько-естетичної категорії, важливо розглянути підходи до його трактування в конкретні історичні періоди. Це, зокрема, стосується класичного періоду в європейській культурі, коли символ співвідноситься з поняттям знаку та образу.

Аналіз публікацій та досліджень. До проблеми символу зверталося багато авторитетних дослідників, представників багатьох наукових напрямків – філософи, культурологи, релігієзнавці, психологи, математики, лінгвісти. Досліджували символ, від ан-

тичних часів античні філософи – Платон та Аристотель. Зокрема, вчення Платона отримало своє продовження пізніше в працях неоплатоністів Плотіна й Прокла. Згодом виникає середньовічне християнське розуміння символу, яке формують Діонісій Ареопагіт, Августин Аврелій та Климент Александрійський. У період Ренесансу символ – одна з головних естетично-мистецьких категорій культури, а в епоху просвітництва він постає важливою філософсько-естетичною категорією, яку досліджували філософи І. Кант [3], Ф. Гегель [2], Ф. Шлегель [4], Ф. Шіллер та Ф. Шеллінг [8]. У ХХ ст. в європейській науковій думці проблеми символу та символічного досліджували Е. Кассирер [4], З. Фрейд, К.Г. Юнг та Ф. де Сюсюр, К. Леві-Строс, Ж. Деріда [8], М. Фуко, Ж. Лакан. Досліджували символ і представники радянської науки – О. Лосев, С. Аверинцев [1], Ю. Лотман [5], К. Свасьян [7].

Філософи О. Лосев та С. Аверинцев досліджують символ через поняття міфу. Е. Кассирер також опирається на міф як початкову стадію у розвитку символічних форм. У праці «Філософія символічних форм» він здійснює аналіз поняття символічної форми та розуміє культуру як продукт «символічної діяльності людини» [4, с. 19]. Ю. Лотман вважає символ «важливим елементом пам'яті культури», на його думку, символи переміщують тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного пласту культури в інший та беруть на себе функцію єдності культури, не дозволяючи їй розпастися на окремі хронологічні пласти. Тому ця єдність основного набору домінуючих символів і тривалість їхнього культурного життя великою мірою визначають національні та ареальні кордони культури [5, с. 139].

Серйозний внесок у дослідження поняття символу робить психоаналіз. Його представники З. Фрейд та К.Г. Юнг обґрунтовують поняття символу через вивчення індивідуального та колективного підсвідомого. З. Фрейд ототожнює поняття символу з психопатологічним симптомом особистості, а К.Г. Юнг розуміє символ через поняття архетипу та колективного несвідомого. Загалом поняття символу та символічного залишається невичерпним до сьогодні. Символ знаходить щоразу нові форми прояву та вираження в сучасній науковій думці так званого «пост класичного» періоду. Аналіз шляхів розвитку філософської та естетичної думки в класичний період розуміння світу дозволить сформувати думку про те, у яких умовах і за яких обставин відбу-

вається розвиток поняття символу в культурі цього періоду.

Мета статті – проаналізувати підходи до розуміння символу в період розвитку класичної філософської та естетичної думки.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних проблем у розумінні поняття символу є його багатозначність і універсальність, зокрема, у період становлення європейської філософсько-естетичної думки. Важливою його ознакою є те, що в різних культурах той чи інший символ може набувати іншого значення та іншої зображальної форми залежно від контексту.

У різні історичні та культурні епохи символ виконував низку функцій, серед них – комунікативна, інформативна, пізнавальна, трансляційна, нормативна, гуманістична, ціннісна та семіотична.

Філософсько-естетична теорія символу з'явилася в добу Античності та тривала до епохи Просвітництва. У цей час формуються основні засади класичної естетики та філософії, у яких символ стає своєрідним культурним текстом і є універсальним дієвим механізмом пам'яті культури, об'єднуючи в собі новий історичний досвід людства.

Філософсько-естетичне розуміння символу – результат культурного розвитку, який розпочався в період античності. Цей період став епохою переходу від міфологічної картини світу до філософсько-наукової. Ранні античні філософи підходять до символу через міфологічне та натурфілософське розуміння світу, тоді уже Платон дає комплексне трактування символу. Розуміння символу «як втілення ідей у речах» у Платона цілком протилежне матеріалістичній теорії Аристотеля, який трактує символ як «тотожність ейдосу та матерії». Платон розуміє символ як ідею через категорію «ейдосу», яка є частиною світу та наповнює його символічним змістом, він бачить символ з боку буття, а Аристотель – з боку речі [5, с. 231].

Осмислення візуального, зображального мистецтва, частиною якого є візуальний символ, сучасні дослідники простежують у працях античних філософів через поняття «мімезису» (грец. *mimesis*, лат. *imitatio* – наслідування) [9, с. 128]. Поняття мімезису позначає основні принципи творчої діяльності митця в античності. Його розробляли грецькі філософи, зокрема Платон і Аристотель. Перший говорив про мімезис як вторинне наслідування ідеї, а другий – як про формування художніх образів на основі сприйнятих формальних ознак природних явищ. Вищу сут-

ність, істинність і досконалість Платон вбачає в понятті «ейдосу», натомість, він стверджує, що наслідування митцем створює не реальний предмет, а лише недостовірно-суб'єктивну думку щодо нього. Таким чином відтворення в мистецтві не може бути реальним образом дійсності, оскільки дійсність є надто мінливою та нестійкою. Щоби відтворити істинну суть речей, необхідна нематеріальна їхня сутність, значення, ідея. Цією ідеєю може бути символ як поєднання візуальної складової у формі зображення та змісту, суті, як її означення.

Натомість Аристотель не вбачає в міметичності такого неприйняття, як у Платона. Для нього це природний процес творчого розвитку людини. Здатність відтворювання дійсності з усіма сутнісними характеристиками він вбачає позитивним і вважає мімезис принципом художнього творення. Художній мімезис для Аристотеля не є простим відтворенням реальної речі, а створенням нового її образу, вираженням через нього загального, імовірного, вірогідного.

Отже, античний символізм складається з двох світів – чуттєвого та раціонального, у яких зміст чуттєвого світу є відображенням процесів, що відбуваються у світі раціональному. Символ повинен вказувати на межу творення двох світів, на присутність невидимого та непізнаного в житті та діяльності людини. Грецький філософ-неоплатоніст Прокл вважає, що лише через символічне світосприйняття можливо пізнати «істину речей». У своїх працях коментує Платона та формує ідею діалектичної тріадності, що пізніше знайде своє продовження в німецькому класичному ідеалізмі Г.Ф. Гегеля. Категорія символу стає центральним поняттям у неоплатонізмі, тут формуються теоретико-методологічні підвалини вивчення символу та його термінологічне поняття.

Неоплатонізм поєднав у собі ідеалізм античної філософсько-естетичної думки з ранньохристиянськими поглядами, заклавши цим підвалини для нової культурно-історичної епохи середньовіччя, у якій символ набуває нових форм і кутів розгляду.

Поняття мімезису зароджене в період античності, проте в кожній історичній епосі знаходить інший спосіб трактування та варіативність підходів. Процес формування візуального символу проходить низку трансформацій і трактується через поняття образу, метафори, алегорії, знаку.

Засадничі ідеї, закладені в період античності, протягом трива-

лого шляху розвитку людства та цивілізаційних процесів підтримували свої позиції відповідно до актуальних проблем людства в різні історичні періоди. У середньовіччі погляд на мімезис у мистецтві виглядає як наслідування ознак Божественного світу. Поняття символу в середні віки трактується через призму християнізації. Він виступає загальною філософсько-богословською категорією, що розуміється як вище буття, яке можна досягнути через пізнання істини. Символізм у середньовіччі стає характерною рисою християнського світогляду [9, с. 130].

Європейське середньовіччя надає символу загальнокультурного значення. Тут символ набуває етичної спрямованості й виступає християнським принципом. Християнство вносить принципово нове бачення світу та його сприйняття людиною, яка є Божим творінням. Тому метою та призначенням є пізнання Бога, з яким усе співвідноситься. Символ дає Бог через посередництво Божественних істин, які приховані у світі, створеному Божественним Логосом.

У середні віки загострилося інтуїтивне сприйняття символу в його багатозначності. Поняття символу та підходів до його вивчення в середньовічній Європі містить у собі накладання теологічних і релігійних догм і норм. Французький історик Ж. Гофф констатує, що символічне мислення було притаманне для цього періоду. Найістотніші принципи християнства позначалися через систему символів, які містилися в теології, культурі, мистецтві та філософії. Символізм був універсальним поняттям, яке передбачало в кожному матеріальному предметі відображення чогось іншого, що відповідає йому у сфері більш високого, духовного.

В епоху Ренесансу поняття символу наново переосмислюється. Ренесансний світогляд трактує мімезис як наслідування не лише природи, але й ідеальної античної спадщини, та перетворює його на центральну естетичну проблему доби. Стрімкий розвиток науки, перебудова суспільних відносин, гуманістичні ідеї, які стають основними в період нового часу, відкидають ідеї попередньої доби. Ці фактори формують новий підхід до розуміння символу.

Важливою формою прояву самосвідомості людини в цей період є візуальна культура, зокрема мистецтво, у якому символ стає неодмінним елементом. Завдяки мистецьким прийомам, що поєднують реальне та ілюзорне зображення, символ набу-

ває значення алегорії. Культура Відродження шукає нові шляхи розвитку, методи та прийоми для втілення своїх основних ідей – гуманізму, що орієнтується на індивідуальність і духовність. Втілення основних ідей Ренесансу відбувається в контексті відродження античних принципів. Розвиток візуального мистецтва в період Відродження зумовлює два основні напрямки розвитку символу – світський і духовний. На основі гуманістичних теорій і думок символ розвивається у світському напрямі у формі візуального знаку, керуючись мистецькими канонами та вміщуючи глибокий прихований зміст. Символ, що розвивається в духовному напрямку в Новому часі, відрізняється від середньовічного, йому притаманний антропоцентричний характер на протигагу теоцентризму [2, с. 38].

Найбільш характерним типом художньої виразності та образності для періоду Відродження була алегорія, яка є своєрідним різновидом художнього символу. Важливою відмінністю алегорії від символу є те, що її значення є переважно однозначним, вона є втіленням абстрактних понять у конкретних речах. І цей зв'язок можливо простежити аналітичним способом. Крім візуального та образотворчого мистецтва, алегорія виступає засобом виразності в літературі.

На відміну від ренесансного розуміння символу як алегорії, цифри, емблеми, знаку тощо, епоха Просвітництва надає символу більш раціоналістичного значення, розуміючи його як синтез полісемантичної структури з глибоким змістовим навантаженням. Загалом, раціоналістичні та емпіричні погляди Просвітництва найбільш виразно обґрунтовуються в працях І. Канта, який вважав символ посередником між чуттєвим світом і трансцендентним світом ідей, «зображувальним засобом того, що має абстрактний характер» [3, 161-557].

І. Кант надає символу нового значення у праці «Критика здатності судження» (1781) [3]. На протигагу абстрактності та довільності він надає символу сучасного напрямку звучання, не асоціюючи його з абстрактним розумом. І. Кант вважає, що символічна реальність існує лише в людській свідомості, тому символ виникає в процесі відображення діяльності розуму, у процесі споглядання. Символ здійснює неможливе, формуючи зображення понять на основі певних аналогій, оскільки він є особливим засобом усвідомлення реальності [6, с. 103]. Для І. Канта символ є

сполученням інтуїтивного та раціонального, а саме пізнання є «символічним» чи «образним» [7, с. 68].

Кантівська теорія символу зумовлює розгортання цілісної філософії символу в дискурсі німецького Просвітництва. Зокрема, надалі проблема символу розпрацьовується у двох напрямках – романтичному (експресивно-виразному) та об'єктивістському. Найвідомішими представниками першого напрямку є Ф. Шіллер, що одним з перших звертається до символу у виявленні його як естетичної категорії, Ф. Шлегель, який вважає мистецтво найбільш органічним і завершеним символом, та Ф. Шеллінг, котрий трактує символ як абсолютну тотожність реального та ідеального. Опираючись на платонівський ідеалізм, філософ вважає, що суть символу криється в єдності та нерозривному зв'язку ідеї та образу. Таким чином, саме в мистецтві відбувається розкриття сутності світобуття. Ф. Шеллінг визнає символічним природу, міфологію та мистецтво, а символ вважає нерозділеною тотожністю загального та часткового, безкінечного та кінцевого. Виділяючи знакову природу символу, Ф. Шеллінг дає поштовх для народження нової методології дослідження «текстів культури», заснованих на техніці розуміння та тлумачення [8, с. 496].

Об'єктивний бік трактування символу в німецькій філософії Просвітництва представлена в працях В.Й. Гете та Г.Ф. Гегеля. Для В.Й. Гете символ є об'єктивним явищем, що народжене самою природою. Тому він є принципом поєднання багатьох речей, що виражені в одиначній речі. Він протиставляє символ і алегорію як два різновиди знаку, де символ є самостійною структурою, тоді як алегорія – транзитивною. Динамічний та безкінечний символ протиставляється статичній та замкнутій алегорії [2].

Естетичне вчення Г. Гегеля розвиває об'єктивістичне вчення про символ, завершуючи етап його інтелектуального осмислення в період Просвітництва. Символ він розглядає як предмет комунікації, умовний знак, чуттєвий об'єкт, що сприймається у більш загальному та довготривалому значенні. Він виражає певний зміст за допомогою зовнішньої форми та може бути зрозумілий лише в певному контексті. Гегель вважає символ двозначним і таким, що балансує на межі образу і знаку. Тому для того, щоб образ став символом, необхідно виділити його знакову природу [2, с. 328].

Таким чином, епоха Просвітництва фактично закладає підвалини сучасної наукової думки, зокрема, розуміння символу як

категорії науки, завершуючи філософський етап в історії інтелектуальної рефлексії символу, підготувавши теоретичну основу для його дослідження як предмета соціального знання.

У XIX ст. змінюється ключова парадигма підходів до розуміння символу. Зокрема, промислова революція, стрімкий розвиток науково-технічних галузей, зміни в соціокультурних процесах і прояви національно-визвольних рухів у цей період підготували ґрунт для нової епохи інформаційно-індустріального суспільства XX ст. Враховуючи обставини та умови зародження, розвитку й становлення нового періоду, змінюються підходи до розуміння символу. Символ виходить за межі культурологічної та філософської категорії та стає одним з важливих елементів наукових роздумів XX ст. як предмет соціальної та політичної рефлексії. Дослідження поняття символічного продовжує свій розвиток у низці нових наук – соціологія, культурологія, антропологія, семіотика та ін.

Висновки. Філософська та естетична європейська думка формується під впливом вимог часу, а разом з нею відбувається трансформація поняття символу. Для класичного філософсько-естетичного розуміння світу притаманне гуманістичне мислення, яке завжди спрямоване на людину, її емоції, ідеї, цілі та світоглядні орієнтири.

Поняття символу, зароджене в період античності, постійно балансує на межі реального та ідеального, надаючи поштовх до творення нових філософських думок і естетичних ідеалів. У середні віки символ як естетична та філософська категорія трактується через призму християнізації. В епоху Ренесансу постає поняття світського символу, що найбільше проявляється у візуальній культурі та мистецтві як категорія вищого естетичного ідеалу. Новий час переосмислює поняття символу як єдність реального та ідеального, надаючи йому найбільш повного звучання і завершуючи період класичної естетично-філософської думки.

1. Аверинцев С. Заметки к будущей классификации типов символа. Проблемы изучения культурного наследия / С. Аверинцев. – М.: Наука, 1985. – 400 с.
2. Гегель Г. Символическая – Классическая – Романтическая формы искусства / Г. Гегель // Эстетика : в 4 т. Т. 2. – М.: Искусство, 1973. – 328 с.

3. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант // Сочинения : в 6 т. Т. 5. – М. : Мысль, 1966. – С. 161-557.
4. Кассирер Э. Философия символических форм : в 3-х т. Т. 2. Мифологическое мышление / Э. Кассирер ; [пер. С.А. Ромашко]. – М. – СПб. : Университетская книга, 2002. – 280 с.
5. Лотман Ю. Статьи по семиотике и топологии культуры. Избранные статьи : в 3 т. Т. 2. / Ю. Лотман. – Таллинн : «Александра», 1992. – 191 с.
6. Пятигорский А.М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / А.М. Пятигорский, М.К. Мардашвили. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.
7. Свасьян К. Проблема символа в современной философии. Критика и анализ / К. Свасьян. – 2-е вид. – М. : Академический проект, 2010. – 240 с.
8. Шеллинг Ф. Философия искусства / Ф. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – 496 с.
9. Юхимик Ю. Міметична проблематика в естетичній думці грецької класики / Ю. Юхимик // Гуманітарний часопис. – 2014. – № 1. – С. 123-132. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2014_1_16.

ANNOTATION

Dzvenyslava Zagaiska. Philosophical and aesthetic understanding of European culture character in the classical period. The article discusses the basic philosophical and aesthetic approaches to the study and analysis of the concept of symbol and symbolic character and as an important part of culture. Revealed the specific character of symbol who takes on new forms in specific historical conditions of Antiquity, the Middle Ages and the period of modern times. Investigated the philosophical and aesthetic symbolic meaning in terms of the cultural and historical context. Particular attention is paid to the categories of classical philosophy and aesthetics in understanding symbols as interpretation from sign, metaphor and allegories based on the principle of mimesis as characteristic features of this era.

Keywords: symbol, culture, mimesis, philosophy, aesthetics, antiquity.

АННОТАЦИЯ

Дзвенислава Загайская. Философско-эстетическое понимание символа в европейской культуре классического периода. Рассматриваются основные философско-эстетические подходы к изучению и анализу понятия символа и символического как важной составляющей культуры. Выявлено специфический характер понятия символа, который приобретает новые формы в конкретных исторических условиях

от античности, средневековья и до периода Нового времени. Предпринята попытка проанализировать философско-эстетический смысл символического в условиях данного культурно-исторического контекста. Особое внимание уделено категориям классической философии и эстетики, которые формируют понимание символа в полноте проявления его интерпретаций от знака, метафоры и аллегии на основе принципа мимезиса, как характерной черты данной эпохи.

Ключевые слова: символ, культура, мимезис, философия, эстетика, античность.